

PATNJE MOJE PORODICE

Nikola Sudar

This short story is dedicated to the parents who did the impossible for the survival of their family.

U red poznatih porodica iz okoline Podgorice, do 18. vijeka, bio je i Ognjenovićev rod. Naseljeni na periferiji grada, na obali rijeke Morače, među gustim šumama, spominjala se kao rodoljubiva, odvažna porodica koja je podržavala Vladiku Cetinjskog. Vjerni njemu i svetoj Crnogorskoj pravoslavnoj crkvi, junački su se borili protiv Turaka pod komandom uvaženog vladara.

U situaciji dubokog i nepomirljivog neprijateljstva sa turskim vlastima, ljudi tog kraja, mladi, stari, pa i žene, uvijek su nosili sa sobom oružje. Sukobi sa dušmaninom, koji im je nanosio gubitke bili su uobičajena pojava. Oko 1770. godine, u jednom žestokom sukobu sa snagama neprijatelja, podigli su se na noge, ne samo Ognjenovićev rod, nego i susjedi u blizini. Dobro naoružana ekspedicija iz Skadra napala je kraj sa svih strana. Situacija je postala veoma kritična. Savjet staraca riješio je da zauvijek napusti

rodno mjesto, kako bi se spasili turske osvete. I tako, karavan Ognjenovića, sa veoma malo stvari sa sobom, i nakon teškog putovanja po šumama i brdovitom terenu Hercegovine, zaustavio se blizu sela Ljuti Dolac 17 kilometara daleko od Mostara.

Kao i u Podgorici i ovdje su se došljaci počeli baviti poljoprivredom, gajenjem domaće stoke i obradom drveta; ali život u ovom surovom brdovitom mjestu bio je veoma težak. Živalj roda Ognjenovića postaje poznat u obradi drveta, a posebno u proizvodnji i prodaji sudova sa ukrasima. Od riječi *sudovi*, malo-pomalo cijeli rod prozva se Sudar, uspjevši se tako spasiti od turskih represalija.

Po mojim (neutvrđenim) dokazima rod Sudara raspao se na tri grupacije: trećina je ostala u Ljutom Dolcu i okolini, većina je našla je utočište u blizini Mostara (na obali Bune, u Ortijesu, Bačevićima itd.) i u samom gradu, a jedna mala grupa produžila je put do Knina, napustivši ovo mjesto prije nekoliko godina, zbog rata.

Među starima postoji i druga varijanta, po kojoj naš rod potiče iz Nikšića, prezivajući se tada Mihajlović, ali većina podržava prvu varijantu.

Historija porodice Petra Sudara

Moj pokojni ded, Nikola Sudar, rodio se 1840. godine, u selu Ljuti Dolac. Cijeloga života se bavio poljoprivredom i proizvodnjom sudova. Od prve ženidbe sa suprugom Sanom, imao je sinove: Lazara, Jova, Savu i kćer Đurđu. Od druge ženidbe sa bakom Cvijetom, rodila su se deca: otac Petar (1885) i stričevi, Ilija (1888) i Marko (1890).

Otac Petar, do jedanaeste godine je živio u selu, gdje je završio osnovnu školu. On je bio pametan dječak i jako volio knjige. Godine 1896. ded otprati sina Petra u Mostar, gdje ga je poznati obućar Čupić, primio za šegрта.

„Ovaj period života spominjem sa bolom u duši“ – često bi ponavljao pokojni otac – „godinama prije zore morao sam biti u radnji, prisiljen završavati najteže poslove i napuštati posao kasno uvečer. I to svaki dan. Nakon sedam godina mučenja od zore do mraka, uspio sam ‘ukrasti’ zanat i postati dobar obućar“. Težak posao i svakodnevne nesuglasice sa gazdom, silno su uznemiravali oca i prisilili su ga da napusti Mostar. Otputovao je za Beč, sa ciljem da usavrši zanat. Godinama je saradivao sa najistaknutijim majstorima u obradi kože. Nakon osam godina boravka u Beču, postao je majstor u proizvodnji cipela, a posebno – čizama.

Otac je često putovao iz Beča do Cetinja, noseći sa sobom porudžbine porodice kralja Nikole. O Kralju je govorio: „Na prvi pogled njegova figura impresionirala bi svakoga. Bio je rijetki junak, autoritativan i veoma uspješan diplomata.“.

Od brata Save, imao je jednog unuka, Rista, kojeg je puno volio. Uoči Prvog svjetskog rata otac se vratio iz Beča u Mostar. Austrougarska policija je nanjušila da on ima veze s ilegalcima i objavila nalog da ga uhapsu. Risto je doznao i obavijestio oca, koji se sakrio negdje u predgrađe Mostara. Tu je proveo nekoliko dana, a čuvao ga je Risto Sudar. (Iako je prošlo više od pola vijeka, ne mogu zaboraviti lik moga oca, kad bi očiju punih suza spominjao najboljeg „člana porodice“, unuka Rista sa kojim se dopisivao do početka Drugog svjetskog rata). Otuda je otac

otputovao za Pariz. Tamo se zaposlio u jednom od najpoznatijih ateljea velegrada, gdje su se proizvodile najelegantnije čizme i cipele, po ukusu najbogatijih Parižana. Idealista po prirodi, otac se zbližio sa sindikalistima i komunistima. Nakon nekoliko godina boravka u „stolici svijeta“, oca i nekolicinu poslali su pomagati sindikalnom pokretu Crne Gore. Godine 1921. on se osamostalio na Cetinju, gdje je otvorio svoju radnju. Pored toga, tajno se povezivao sa radnicima, zanatlijama i službenicima, ubjeđujući ih da traže svoja prava. No, ilegalnu aktivnost i političke diskusije protiv režima zapazila je policija, koja je uhapsila oca i sedmoricu ostalih aktivista. Nakon kratkog suđenja, kazna za sve bila je veoma surova. Noć prije pogubljenja grupa osuđenih nekako je uspjela pobjeći iz zatvora, a otac je prešao granicu i stigao u Skadar. Ovdje je živio tri godine i 1924. došao u luku Drač, gdje se sprijateljio s uvažanim građanima ovog okruga. Zajedno sa poznatim i poštenim majstorom, Pal Nokom, otvorio je malu radnju. Kao najbolji specijalista u zemlji, otac Petar bio je obuçar dvora albanskog kralja, Zogua I. Njegovu korektnost, dinamičnost i komunikaciju na francuskom, njemačkom i turskom, otac je uvijek veoma cijenio. Kao skrupulozan autodidakta i poštovalac literature, otac je mogao perfektno komunicirati na francuskom, njemačkom, talijanskom, turskom i albanskom jeziku.

Pokojna majka Gospava Sudar (Vujović), rodila se na Cetinju, 1912. godine. Kad je bila dijete njena porodica se premjestila u Kotor, gdje je đed Lazar radio u fabrici sapuna, a baba Cvijeta se bavila kućnim poslovima i odgajanjem dece. Majka je odlično učila do polumature, ali zbog materijalnih poteškoća ostala je doma da pomaže

Gospava Lazareva Sudar (Vujović), (1912–1986)
Petar Nikola Sudar, (1885–1956), Skadar, 1938.

majci. Jedan od braće, mornarički oficir, zbog remonta broda svake godine poveo bi sa sobom sestru Gospavu da provede ljeto ili u Grenobl ili u Trst. Tako je ona govorila francuski i talijanski. U to vrijeme blizu njezinog doma, u Kotoru, živjela je daljnja rodbina babe, koju su svi jako voljeli. Đeca su je zvali tetka Milka. Ona je bila udata za albanskog trgovca Antona Zadrimu, iz Skadra. Ova porodica imala je četiri sina, koji su se školovali u Kotoru. Kada se 1936. godine porodica Zadrima vratila u Tiranu, povela je sa sobom stariju kćer Vujovića (majku Gospavu) u Albaniju da pomaže tetki Milki. Trgovac Anton Zadrima

poručivao bi cipele za porodicu kod majstora Petra Sudara i tako su se oni prijateljili. Često je otac posjećivao dom trgovca i tako upoznao majku Gospavu, a 1938. godine su se uzeli. Mladi par vjenčao se u pravoslavnoj crkvi u Skadru. Poslije godinu dana, 31. decembra 1939, u Draču se rodila sestra Vjera.

Nakon okupacije Albanije od Italije, otac je zauzeo politički stav: nikada ne saradivati sa fašistima. Jedne oktobarske noći 1940. godine, fašisti su mu zapalili radnju i iste noći porodicu internirali u mali grad Sijak 11 kilometara od luke Drač. Dva mjeseca kasnije, 19. decembra 1940, ovdje sam se rodio ja – Nikola Sudar. Poštteni albanski prijatelji mog oca, za vrijeme rata, organizovali su snabdijevanje porodice namirnicama i odjećom; pomagali su mu da pravi i prodaje cipele, da porodica ne bi umrla od gladi. U vrijeme rata otac je pomagao antifašizam u gradu. Zajedno sa jednom naoružanom grupom partizana s jeseni 1944, on i nekolicina iz zootehničkog eksperimentalnog centra blizu Sijaka, vršili su veoma opasnu akciju. Spasili su sve životinje tog centra od njemačkog uništenja. Oktobra 1944. godine, dobrovoljac Petar Sudar postao je partizan Trećeg bataljona IV Udarne partizanske brigade Oslobodilačke vojske Albanije. Njegova jedinica djelovala je na najopasnijem bunkerizovanom sektoru velegrada, gdje je bila stacionirana njemačka komanda (danas je tamo predsjednički dvorac). Krvavi sukobi sa nacistima, naoružanim do zuba, počevši 28. oktobra trajali su do 17. novembra, dana kada je oslobođena Tirana. Albanija se oslobodila 28. novembra 1944 a 19. decembra te godine otac se vratio iz rata. Tada je imao 60 godina.

Zapaženu djelatnost za vrijeme antifašističkog

Sahrana partizana Štefana Lazara Vujovića
(Poginuo je 14. novembra 1944. godine za oslobođenje Kotora)

Narodnooslobodilačkog rata obavljala je u Kotoru i porodica majke (Vujović). U toj borbi za slobodu domovine, učestvovalo je cijelo stanovništvo grada. Dom Lazara Vujovića (moga đeda) postao je sigurna baza ilegalaca, a on je, zajedno sa sinom Stjepanom, ratovao u partizanskim redovima. Drugi sin, Rako, bio je poznati gerilac, veoma tražen od strane okupatora; a najmlađa kćer, Ljubica, postala je član omladinske ilegalne organizacije u gradu.

U svirepim borbama za oslobođenje Kotora, 14. novembra 1944. godine, pao je moj ujak, Stjepan Vujović.

Poslije rata, đed Lazar je pošao u penziju, a baba Cvijeta, kao i uvijek, bavila se kućnim poslovima. Ujaku Raku se rodilo dvoje djece: kćer Vjera i sin Milan. Vjera je udata i ima jednog sina, a Milan je putovao po svijetu kao mornarički oficir. Zbog poteškoća za vrijeme rata, ujak Rako se razbolio i preminuo 1970. godine.

Tetka Ljubica se udala i cijeli život provela u Herceg Novom.

U januaru 1945. godine otac je pomagao u organizovanju prve zadruga obučara u Draču, gdje se preselio nakon rata. Nova „narodna vlast“ koja je preduzela strašne mjere: sekvestriranja, grabež, masovna hapšenja, interniranja i strijeljanja, često bez suda, potpuno su razočarali oca. On se suprotstavio vlastima u gradu. Bajatim sloganima: „Ješćemo zlatnim kašikama!“, otac je odgovorio: „Ne trebaju nam zlatne kašike, možemo i drvenim kašikama, samo nam napunite tanjire“. To je bio razlog da ga ponovo interniraju 1947. godine opet u Sijak, držeći ga pod nadzorom policije. Teška bolest trbušnog tifusa spasila ga je od zatvora, ali ostaće zauvijek nepoželjan za diktatorski režim Envera Hodže. U januaru 1950, otac Petar izgubio je sposobnost za rad. Njegova teška paraliza trajala je sedam godina.

U ljeto 1947. godine, posjetili su nas iz Kotora, djed Lazar i tetka Ljubica. Njihov cilj bio je da nas dovedu u Crnu Goru po svaku cijenu. Zbog nemaštine majka je prostrla ocu slamu, pokrivši ga jednom dekom. Đed se smijući obratio majci: „Hvala ti, kćeri, jer si me podsjetila na vrijeme partizanstva“. Želja da nas povedu sa sobom odložila se zbog bolesti oca, donoseći nam neizbježnu tragediju. Sredinom 1948. godine prekinute su se sve veze između Albanije i Jugoslavije i tako, na našu veliku nesreću, bili smo kažnjeni da živimo u Albaniji, u najsiromašnijoj zemlji Evrope i najopasnijoj po život. Nakon prekinutih odnosa, kao državljani Jugoslavije, bili smo prva meta represija diktatorskog režima iz Tirane. Porodicu su potpuno izolovali, a na ulici niko nije smio govoriti sa nama. Po poruci „odozgo“, albanskoj djeci u školi i van nje strogo je bilo preporučeno ne družiti se sa mnom i sestrom. Rijetko dobra komšinica posjećivala bi

nas samo noću. Ova tortura nad jednom porodicom, bez ikoga i bez ikakve materijalne ili moralne podrške, to strašno šikaniranje porodice koja ima teško paralizovanoga člana i dvoje djece, trajala je dugo. Dobrota Svevišnjeg, kome smo zauvijek dužni i blagodarni, spasila je nas.

U istoriji naše porodice period od prvog januara 1950. do završetka 1956. godine, ostaće najstrašniji i najponizniji. Sve molbe i intervencije majke Gospave bile su uzaludne: zbog jugoslovenskog porijekla i interniranja, albanske vlasti poricale su ocu pravo na penziju i socijalnu pomoć. Tako se zahvalio ovdašnji komunistički režim jednome starome internacionalisti, koji je puškom u ruci ratovao za oslobođenje Albanije. Sav se tresem kad se sjetim mizerne plate od 2.800 albanskog novca (oko 20 današnjih dolara), koje je majka mjesečno primala kao čistačica u gradskoj bolnici. Od tog jadnog prihoda, odvajali bi 10 dolara za lijekove ocu, pa bi nam preostalo mjesečno samo 10 dolara za sve potrebe u kući. Ova neopisivo strašna situacija je trajala sedam godina. Nikada se ne može pomračiti svijetli lik majke Gospave, te crnogorske junakinje, koju nikakva sila nije mogla slomiti. U ambijentu strašnijem od zatvora, potpuno izolovana, sa paralizovanim mužem i bez ičije pomoći, sestru Vjeru i mene ona je vaspitala voljeti i poštovati svim bićem domovinu i našu svetu Pravoslavnu crkvu. Neprekidno 15 godina radila je u trećoj smjeni, da bi danju služila ocu i nama, deci. Majka, sestra i ja sa torbom o ramenu, sakupljali bi trave za jelo i zrna od pšenice po raznim selima, nakon žetve. Žrtvovanja majke nijesu imala kraja; ona bi jela jednom dnevno, da bi štedila i produžila život ocu; jeftino je prodala sve što se moglo prodati, napokon i svadbene dragocjenosti (prstene, naušnice,

zlatne satove i ostalo), koje ni za šta ne bi promijenila, samo da ne bismo pomrli od gladi. Veoma potresno je spominjati našu radost kao đeca kada jedanput mjesečno jadna majka kupi kilogram marmelade, dodavala bi litar vruće vode i svako jutro dozvolila bi nam samo jednu kašiku, a kad bi neko od komšija dao malo brašna, majka bi ispekla burek od kopriva.

Iz godine u godinu represalije protiv nas su se povećavale: poricali su nam jezik (ako bi se doznalo da u kući upotrebljavamo naš jezik, osudili bi nas); silom su nam promijenili porijeklo i državljanstvo; sve vrijeme bili smo pod nadzorom policije. Danju i noću čuvali smo se (zatvorenih vrata, očima punih suza, slušali bi preko radija vijesti ili našu narodnu pa i zabavnu muziku). No, najponižavajuće bilo je naređenje „iz centra“ da se cijela porodica svakog jutra prijavljuje u policijsku stanicu. Bez policijske dozvole nijesmo se imali pravo udaljavati ni kilometar od grada. Iz prošlosti ne mogu brisati jedan pretežak slučaj, koji nam je zauvijek upropastio život.

Bješe 1952. godina, kada se potresena od gladi i od strašne bijede, koja je vladala u našoj porodici, zbog potpunog nedostatka grijanja, majka obratila zamjeniku predsjednika opštine grada za materijalnu pomoć, rekavši mu: „Molim Vas, pomozite mi da mi ne umru muž i đeca od gladi!“. Majka Gospava insistirala je da nam se vrati jedna mala suma od preskupog očevog alata i materijala, konfiskovanih silom 1945. No, taj službenik, pravi zlikovac, svom snagom skočio je na majku i gurajući je, vikao je: „Napolje, bezobrazna Jugoslovenko, kako se usuduješ sramotiti narodnu vlast preda mnom?! Veoma skoro doznaćeš ti, pogana ženo, gdje ti je mjesto!“ Strašno pre-

plašena, majka se vratila doma, predviđevši veliko zlo. Uveče se finalizirala podlost vlasti u Draču: jedan kamion sa šestoricom policajaca, pod komandom šefa policije grada, po naređenju „bezbjednosti“, zaustavio se pred kućom sa ciljem internirati ponovo porodicu, ali sada u selo Gradišta, okrug Lusnji, jedno močvarno mjesto, bez vode, mjesto gde su gospodarili užasni komarci. To je bilo gore od smrti. Nepodnošljiva hladnoća, otac je bio u komi, što je uplašilo policajce da ne bi otac umro putem i tako se interniranje odložilo za sutra. Veoma uznemirena, cijelu noć bez sna, majka je rano ujutru stigla u Tiranu i silom pokušala ući u francusku ambasadu, da bi omogućila porodici da izađe iz Albanije. „Često mi izađe pred očima uznemireno lice službenika ambasade“, – spominjala bi pokojna majka Gospava. Nalazeći se pred vratima zgrade, vikao je koliko je mogao: „Kažite samo ime, prezime, porijeklo i potražićemo Vas, gospođo!“ – a ja jadna, silom zaustavljena od agenata bezbjednosti, ostala sam potpuno kao ukočena. Brutalno ćušajući i udarajući me, doveli su me u Ministarstvo unutrašnjih poslova, najžasnije mjesto za svakog Albanca. Tamo je nastala velika buka, a ja mislila da mi je došao kraj. Slučajno se trefio jedan oficir dobrog srca, koji je prilično dobro govorio srpski i njemu sam, očiju punih suza, objasnila svoju veliku muku, insistirajući da se sretnem sa drugaricom Liri Belisovom, tada sekretarkom Centralnog komiteta partije rada Albanije. Nakon kratkog izolovanja, jer su se vlasti plašile skandala, uz pratnju nekoliko policajaca, nekako sam uspjela sresti tu ženu. Minutima nisam mogla progovoriti ni riječ, od muke sam plakala, tražeći dozvolu da prebacim porodicu preko granice. Momentalno me spasio doprinos

muža u oslobodilačkom ratu (iako su mu poricali). Nakon razgovora, sekretarka Liri Belisova, da bi izbjegla komplikovanje situacije, naredila je odložiti interniranje „do nepredviđenog roka“, ali taj ... „nepredviđeni rok“ bila je jedna vrsta strašne kazne, koja je godinama, kao zloduh, pratila porodicu na svakom koraku. Taj rok se odlagao zbog pogoršanja zdravlja oca.

Godine su prolazile, ali muke u porodici dostigle su vrhunac: jeli smo samo bajati kukuruzni hljeb i skuvanu travurinu bez ulja, umjesto supe (mlijeku, jajima, mesu, maslu, siru i pšeničnome hljebu godinama smo bili zaboravili ukus). Zadnjih mjeseci 1956. godine zdravstveno stanje oca jako se pogoršavalo: nestali su ljekovi i hrana. Fiksiran u pamćenju imam razgovor sa ocem, u postelji. Potpuno oslabljen i izmučen od neizlječive bolesti i gladi, često bi ponavljao izreku vladike Rada: „U bolesnom tijelu, i duša je bolesna“. Sav u suzama ljubio bi ruke sestri Vjeri i meni, uznemireno ponavljajući: „Molim Vas, najdraži moji, oprostite mi, što nisam uspio izvući vas iz ovoga pakla; oprostite mi što sam vas godinama, neprekidno jako namučio; i na drugom svijetu biću vam zahvalan“. Otac Petar preminuo je 23. decembra 1956. godine.

Bješe strašna zima, te godine. Tek što smo na sto jada pokopali pokojnog oca, sve troje: majka, sestra i ja okupili smo se oko kreveta jadnoga oca i plakali bez prestanka. Tada me majka zamolila da pošaljem telegram našim u Kotoru. Nekako sam uspio napisati nekoliko riječi na adresu iz 1938. godine i poslao sam telegram u Crnu Goru. Sjutradan, na ulici me zaustavio poštar i pružio mi je odgovor na telegram. Ne uspjevši pročitati sav sadržaj, odjednom mi se zamaglilo pred očima i nijesam mogao

kročiti. Taj zlokoban telegram imao je takav sadržaj na srpskom: „Porodica Vujović ne postoji u Kotoru“. Nijesam znao šta da radim, nisam znao kome da se obratim da bih smirio majku koja je dan prije izgubila muža, a sada je prisiljena pretrpjeti i tu neopisivu nesreću. Tada sam imao 16 godina. Nekako sam se sabrao i krenuo doma. Kada je jadna majka pročitala telegram, vičući je rekla: „Jadna ja, ostala sam zauvijek bez ikoga!“ – i pala u nesvijest.

Ali istina je bila potpuno drukčija. Kada smo po prvi put posjetili tetku Ljubicu u Herceg Novom, 1991. godine, zamolio sam je da mi objasni, kako se moglo dogoditi tako nešto. Drhteći, draga tetka mi je odgovorila: „Sine, mi smo primili vaš telegram i odgovorila sam vam riječima: ‘Primite naše naskrenije saučešće. Uvijek ćemo biti uz vas. Tetka Ljubica.’“ Tada mi je sve bilo jasno. Oficiri bezbjednosti, ti strašni zlikovci, promijenili su sadržaj telegrama, da bi što više naškodili našoj, i tako ne može biti jasnijoj, porodici.

Cijelog života, kao crna sjenka, pratila je porodicu zlokobna izreka: „U tuđini, siromahu / Svaki dan je mrak u mraku“. Majka Gospava, prva žena osnivač bolnice u gradu Sijak, još 1946. jedina koja je u cijelom kraju, govorila francuski i talijanski, imala je završenu polumaturu, kad su 90% Albanaca bili nepismeni, zbog porijekla je morala raditi najteže fizičke poslove i često bi je prisiljavali čistiti i zahode grada. Jedan slučaj 1947. godine je veoma signifikantan.

Majka je tek godinu dana radila kao čistačica u bolnici grada Sijak. Jedne večeri pred zgradom se zaustavio kamion i tri vojna lica (oficiri UNRRE) kucali su na vrata bolnice. Slučajno je majka Gospava otvorila vrata i prepala

se vidjevši tri tuđa oficira. Najstariji od njih je riječima na francuskom i gestovima htio objasniti da su donijeli prehrambenu pomoć za bolnicu. Razumjevši ih dobro, majka se iznenada izrekla i na čistom francuskom odgovorila: „Puno vam hvala, gospodo, kutije možete ostaviti u kuhinji“. Ne vjerujući svojim očima, oficiri su ostali kao ukopani. „Kako je moguće da u ovom strašno pustom mjestu, vi žensko lice, govorite tako fino naš jezik?“ – raspitivao se najstariji po činu. Kratko im je majka objasnila da je Crnogorka i nekada je često posjećivala grad Grenobl, a sada radi kao čistačica bolnice. Njima bješe veoma neshvatljivo kako je moguće da jedna žena sa polumaturom, koja zna dobro francuski i italijanski, kada je oko 90% stanovnika zemlje bilo nepismeno, radi teške poslove i to u dvije smjene. Najstariji oficir, čovjek u godinama, ne uzdržavajući svoj gnjev, odgovorio joj je: „Gospodo, što prije bježite odavde, ovo je strašno mjesto!“ Ocijenivši posljedice, majka ih je zamolila da ne izgovore nijednu riječ da ona zna tuđe jezike, jer „...kuku njojzi tada“! I tako, dok je bila živa niko nije doznao da ona zna te jezike. Ova hrabra i poštena žena, imajući neopisivo tešku situaciju u porodici, uspjela je da završi jednogodišnji kurs u Draču i postala medicinska sestra . Ali osnovna organizacija komunista bolnice poništila je njezinu diplomu, ostavljajući joj cijelog života samo metlu. Majka Gospava se nikome nije pokorila. Ona je uspjela časno vaspitati sestru i mene. U okolnostima života ravnog koncentracionom logoru, sestra i ja odlično smo završili sedmogodišnju školu. Na sto jada su meni odobrili učiti za šumarstvo, a sestri su, odobrili učiti u srednjoj komercijalnoj školi. Muke su bile dio našeg života i mi smo koračali zajedno sa njima.

Dok smo živi bićemo zahvalni divnome čovjeku, pukovniku, Halilu Zeneliju, koji je, rizikujući svoj položaj i porodicu, spasio nas. Nekada, tridesetih godina, tada veoma mlad, on je bio učenik moga oca Petra, kojeg je veoma volio i cijenio.

Godine 1956. sestra Vjera, radosna kao nikada prije, upisala se na Ekonomski fakultet u Tirani. Prvog dana školske godine, pred stotinama studenata, izašla je sekretarica dekanata i hladnokrvno izjavila: „Studentkinja iz Sijaka, Vjera Sudar, isključena je sa fakulteta zbog biografije.“

To je bila podlost vlasti moga grada, koje nijesu nikada prestale da nas progone na svakom koraku našeg života i da čine zlo jednoj porodici koja je bez ikoga i bez ičije pomoći. To su bile metode u Albaniji, zemlji, koja je jedina na svijetu zakonom zabranila religiju da bi ljudi postali stoka.

Potpuno uzdrmana, plačući, sestra se vratila doma, a ljudi su nas gledali krivo. Uznemiren, jednog jutra stigoh u Drač i pođoh kod druga Halila Zenelija, tada šefa odjeljenja unutrašnjih poslova regiona Drač. Kada je doznao čiji sam, zagrlio me i saslušao me veoma pažljivo. Strašno ljut, preko svoga ađutanta kontaktirao je sa dekanom fakulteta i potpisao garanciju za fakultet. Nakon tri dana sestra Vjera vratila se na fakultet, sve vrijeme sa strahom u duši da je ponovo ne izbace sa fakulteta.

Uspjela je da diplomira na Ekonomskom fakultetu. Sestra Vjera se udala u Tirani, muž joj preminuo i ostala je sama bez dece.

Bješe 1959. godina kad smo po prvi put u porodici, uspjeli kupiti jedan sasvim mali radio i radost je bila neopisiva. I tako majka, sestra i ja, sa zaključanim vratima, da nas

ne prisluškuju komšije, slušali bi glas naše svete domovine. Često bi očiju punih suza, tiho zapjevali divnu pjesmu „Tamo daleko“.

Činjenice su tvrdoglave i njih treba cijeniti onakve kakve su. Sedamdesetih godina Albanija je učestvovala na prvenstvu Balkana u fudbalu. Jugoslaviju je predstavljala ekipa „Željezničar“, grada Sarajeva. U toj ekipi igrao je poznati fudbaler, napadač Boljević (zet moga ujaka). Prije dolaska u Albaniju draga baka, očiju punih suza, zamolila je zeta da se raspita i, ukoliko je moguće, da kontaktira sa nekim iz porodice Sudar. Kada su stigli u Tiranu, zet se obratio jednom službeniku u civilu (on nije znao da je taj oficir bezbjednosti), da se raspita u Sijak i da pozove bilo koga iz porodice Sudar. Taj prokleti mu je, sigurno i da ga demoralise, prije utakmice odgovorio: „Nažalost, porodica Sudar ne postoji u gradu Sijak.“

Nakon povratka, zet, potpuno uznemiren nije znao kako obavijestiti tu staru ženu, koju je jako volio. Ali materinsko srce je osjetilo veliko zlo. Jadna baka nije mogla izdržati tu veliku bol. Svim prijateljima je javila da je kćer Gospava sa dvoje dece... umrla u Albaniji. Ta predivna žena, koju nijesam imao sreću da upoznam, preminula je ne doznajući da smo živi. I to „čudo“ dogodilo se usred Evrope, samo 200 kilometra daleko od Kotora.

Moj kratki životopis

Nakon završetka škole šumarstva, radio sam na sjeveru Albanije, među vukovima i snjegovima, gdje se često temperatura spuštala i do 20°C ispod nule, a snijeg dostizao i do dva metra visine. Profesiju šumarstva mrzio sam pa sam

nekako uspio da završim Pedagoški institut (odjeljenje ruskog jezika). Nakon nekoliko godina uspješno sam položio ispite na fakultetu i postao nastavnik ruskog jezika. Godinama me zanimala istorija grada Sijak i okoline, pa sam tako 1978, sa drugovima otvorio istorijski muzej reona, gdje sam radio kao istoričar do 1998. U ovom periodu pisao sam razne članke za novine.

Godine 1966. oženio sam se djevojkom Vasilikom Kotmilom (nastavnicom geografije) iz grada Korče. Nakon godinu dana rodilo se prvo dijete, Mileva; 1972. sin Petar, a 1978. rodile su se bliznakinje, Ljubica i Gordana. Poslije 30 godina strašnog rada, majka Gospava je pošla u penziju. Razboljela se 1984. godine, a u ljeto 1986. njezino stanje se vidno pogoršalo. Zadnje vrijeme, plačući je insistirala da dozna da li je neko od njezinih još živ. Naše veze bile su prekinute 1948, i još od tada nama je kategorički bilo zabranjeno dopisivati se sa najbližim u Jugoslaviji. Nekako, rizikujući, poslao sam pismo tetki Ljubici i ujaku Raku u Kotoru, ne znajući da ujaka nije bilo još od 1970. godine. Pismo je jako poradovalo bolesnu majku, koja je dva dana kasnije, 11. avgusta 1986. godine umrla, ne doznajući da su njezini živi. Zbog pisma i telegrama o smrti, odjeljenje unutrašnjih poslova u Draču mi je zaprijetilo posljedicama. Vaspitani da se ponašamo korektno, svi mi u porodici uvijek smo časno obavljali svoj posao iako su nas vlasti uvijek gledale krivo, sumnjičavo i nadzirale svaki korak.

Represalije u Albaniji su se 1974. godine zaoštrile u svim pravcima. Tada sam imao oko 35 fotografija ruskih glumaca. Izrekao sam se negdje i neko me prijavio. Sjutradan dva oficira bezbjednosti ušla su u moj stan s namjerom da pronađu te fotografije. Moja pokojna majka,

Gospava, uspela je da baci u vatru 34 fotografije, ali slučajno se spasila samo jedna. Da su agenti uspjeli da pronađu te fotografije, proveo bih najmanje 10 godina u zatvoru, kao opasan agent KGB. To je bilo vrijeme kada se u Albaniji izgradilo na hiljade bunkera da bi se albanski socijalizam branio od zapadnog imperijalizma i socijalimperijalizma Rusije.

Porodica Sudar: Tirana (Albanija), 16 septembar 2015.

Vjerne antihumanoj liniji, 40 godina vlasti su poricale ocu doprinos u ratu, i samo mojim dugogodišnjim insistiranjem, jedva je 1984. godine dobio potvrdu veterana antifašističkog oslobodilačkog rata. Nakon odličnih rezultata u srednjoj školi, starija kćer Mileva je 1990. godine završila i Ekonomski fakultet. Godinama je radila u raznim preduzećima, a zadnje vrijeme je ostala bez posla. Srećom njoj su odobrili da živi u Australiji, i tako se od novembra

1999. godine nalazi u Melburnu. Jedini sin, Petar, nakon završetka Ekonomskog fakulteta 1994. godine, kratko vrijeme je radio u komercijalnoj banci i predavao je na Ekonomskom fakultetu Univerziteta Tirane. Svojim upornim radom i odličnim rezultatima, 1996. godine je upisao postdiplomske studije na Stratklajd univerzitetu, grada Glazgova (Škotska), a 2007. je doktorirao. Zajedno sa jednim profesorom ekonomije Stratklajd univerziteta 1998. godine, objavio je veoma cijenjen naučni rad o ekonomskoj reformi u Albaniji. Trenutno predaje na Westminsterском univerzitetu grada Londona predmete računovodstvo i finansije. Godine 2004. oženio se Ruskinjom Margaritom.

Bliznakinje su prije nekoliko godina završile fakultete: Ljubica – ekonomski, a Gordana – pravni, i trenutno rade u jednoj privatnoj firmi. One su se udale i žive u Tirani. Preko suda smo, 1993. godine, ponovo dobili poricanu crnogorsko državljanstvo (nakon 50 godina) i promijenili smo imena djece, koja nose i sada.

Velike promjene ka demokratizaciji zemlje, 1991–92. godine, svi smo mi u porodici odobrili i podržali sa posebnim entuzijazmom.

Nakon velikih napora, 20. januara 1991. godine, kad mi je bilo 50 godina, zajedno sa sestrom Vjerom, po prvi put sam posjetio domovinu. Veoma mi je teško opisati veličanstveni doček, koji su nam priredili rođaci u Mostaru, u Crnoj Gori i Srbiji. Za tri nedjelje našeg boravka uspjeli smo upoznati i zavoljeti naše bliske: Draga, Jelu, Branka, Cviju, Dragana, Danila, Veru, Pera, Zoricu, Neda, Mila, Žarka, Nikolu, Marka, Bobana i ostale. Tada smo posjetili i tetku Ljubicu u Herceg Novom. Tetak Vaso i

Gospave Sudar (Vujović), Šijak (Albanija, 1985)

tetka Ljubica su nam priredili veličanstvenu večeru. Njima bješe veoma drago što nismo zaboravili maternji jezik. Poseban za mene i sestru bio je susret sa predobrim rođakom, Milanom, sinom našeg pokojnog ujaka Raka Vujovića. On nas je vodio u Kotor, gdje smo upoznali ujnu Mariju i rođaku Vjeru koja ima svoj biznis. Zajedno sa Milanom šetali smo po Kotoru, gradu naše drage nezaboravljene majke Gospave, gdje je provela mladost.

Na pitanje jednog rođaka, kako mi se sviđa među rođacima, odgovorio sam mu:

„Šveđani imaju jedan rigorozan običaj: svaki stanovnik u svom dnevniku zapisuje najsretnije dane, mjesece i godine svog života, koje se zabilježe na nadgrobnom spomeniku, na primjer, ako bi se meni ovdje dogodila nesreća (ne daj Bože), na mom nadgrobnom kamenu bilo bi zabilježeno sljedeće: „Nikola Sudar, rođen 1940 – umro 1991. i... živio je samo 25 dana (vrijeme provedeno sa vama)“. Veoma uzbuđeni, rođaci su skočili da me zagrlje.

U maju mjesecu 1991, starija kćer Mileva, provela je mjesec ipo dana u Mostaru i krstila se u Manastiru Žitomislići (blizu Mostara), nažalost porušenom do temelja.

Predsjednik Albanije, Ilir Meta uručuje Nikoli Sudaru, istaknutom intelektualcu crnogorskog porijekla za dugogodišnji uspješni rad titulu „Veliki majstor“

U avgustu 1991. sa sinom smo posjetili selo Bačeviće (12 kilometra daleko od Mostara), gdje se većina stanovnika preziva Sudar. Nakon nekoliko mjeseci započeo je zlokoban rat. Gotovo svi rođaci pobjegli su u Nevesinje, Trebinje, Crnu Goru, Srbiju, van zemlje, i nažalost o mnogima od njih malo smo znali.

Prije smrti, moja pokojna majka Gospava, strogo mi je preporučila da učinim nemoguće – da se vratim u domovinu, ali vlasti ni u Beogradu, ni u Podgorici, nažalost, nije su odobrile naš povratak. Kao zaključak mogu reći: svjestan sam da nijesam ja tome kriv.

U julu 1998. godine preselili smo se na periferiju Tirane. Trenutno se bavim prevodom sa srpskog i sa ruskog. Često se ljudi pitaju: „Zar su prošla zauvijek vremena čuda?!“ I njima odgovaraju: „Da!“ Ali ja bih rekao da nije istina: „Zar naš opstanak nije jedno malo čudo? Ali čija je zasluga? Božja! Velika ljubav prema domovini, nepokolebljiva vjera u Boga, jaka nada za povratak u zemlju naših predaka

i održavanje sjećanja spasili su nas. Odlikovan sam medaljom Saveza pisaca Rusije 21. decembra 2015. godine, i uručena mi je diploma kao istaknutom prevodiocu djela ruske književnosti.

U sali Akademije nauka Albanije, udruženje „Tirana“, najprestižnije u Albaniji, uručilo mi je 17. aprila 2018. godine visoko priznanje „Plemenitost grada Tirane“, a 25. novembra 2020. godine predsjednik Republike Albanije, kao istaknutom intelektualcu crnogorskog porijekla, za dugogodišnji uspješni rad kao prevodiocu i istoričaru odlikovao me titulom „Veliki majstor Albanije“.

Tirana, maj – 2022. g.